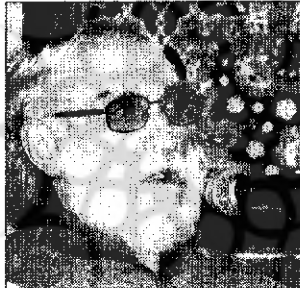

نقد و نظر

آسیب‌های اجتماعی در ایران
مسحطفی معین

فلسفه اخلاقی تربیت در عصر حاضر
محمد مجتهد شبستری

نواندیشی دینی و زن؛ تاملی در مبانی معرفتی
مجید مرادی

پویایی سنت در بستر زمان
ابراهیم بقری

آسیب‌های اجتماعی در ایران؛

ضرورت نگرش علمی و تلاش ملی

مصطفی مبین*

مقدمه

قرآن کریم با مفاهیم و تعابیر فراوانی چون "انفاق"، "احسان" و "تعاون" در پی ایجاد و تقویت جامعه‌ای حساس نسبت به همه اعضا و به دور از آسیب‌های اجتماعی و اخلاقی است و بر همین اساس، هر مسلمانی را به اندیشه و اقدام و پیشی گرفتن از دیگران در این مسیر فرا می‌خواند.

جامعه ایران، هم به آن سبب که جامعه‌ای جوان و در حال گذار است و هم به آن سبب که با تغییرات پرشتاب سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مواجه است با نمونه‌های فراوانی از آسیب‌های اجتماعی روبروست: از فقر و بیکاری، اعتیاد و قاچاق مواد مخدر، طلاق، فحشاء، افسردگی، پرخاشگری، سرقت و جنایت گرفته تا فساد اداری، سوءظن و بی‌اعتمادی، غلبه دروغ و تظاهر، ناامیدی نسبت به آینده، فرار مغزها و به طور خلاصه کاهش سرمایه اجتماعی.

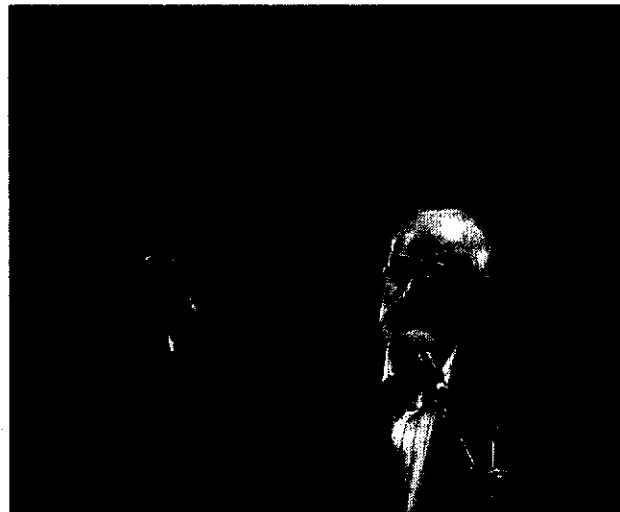
در چنین شرایطی، شناخت آسیب‌های اجتماعی از منظر علمی و کمک به انجام اقدامات بنیادین و مستمر برای رفع آسیب‌ها، می‌تواند مصداق کار خیر (عمل صالح) و موثر به شمار رود. در مسیر این تلاش، هم می‌توان فهم مشترک و همکاری‌های موثری میان اندیشمندان و محققان اجتماعی یا کنشگران، چه در سطح جامعه و چه در سطح مسئولان و سیاستگذاران به وجود آورد و هم می‌توان یافته‌های علمی و پژوهشی حوزه‌های مختلف را در خدمت نهادهای مندی و دولتی قرار داد تا بتوانند با کاهش تهدیدهای اجتماعی، جامعه را در مسیر سلامت اجتماعی و خدمت به توسعه و پیشرفت قرار دهند.

در ایران، از زمان تاسیس موسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی دانشگاه تهران در سال ۱۳۳۷ تاکنون، پژوهش‌ها و کوشش‌های مختلفی انجام گرفته است. در سال‌های اخیر هم انجمن‌های مختلف علمی و موسسات مردم‌نهاد و مدنی برای حمایت از آسیب دیدگان حوادث، بیماری‌ها و آسیب‌های اجتماعی پا گرفته‌اند، اما همچنان نیاز به انجام هر گونه کار خیر در مقیاس‌های کوچک و بزرگ و البته با رویکردی علمی و انسان‌دوستانه و توانایی بخش، احساس می‌شود.

در برنامه‌های توسعه پس از پیروزی انقلاب اسلامی، آسیب‌های اجتماعی از زوایای مختلفی مطرح شده‌اند. نقطه عطف این توجه در برنامه سوم توسعه و در دولت اصلاحات دیده می‌شود که در آن فقر، بیکاری، تورم، اعتیاد، خودکشی، طلاق، جرائم و اختلالات روانی و نیز ضرورت تصویب قانون نظام جامع تامین اجتماعی، مورد تاکید واقع شده است. در برنامه چهارم توسعه، به مسائل و مشکلات اجتماعی توجه ویژه‌ای صورت گرفته و در موارد متعددی از جمله مواد ۹۷، ۹۸، ۱۰۰، ۱۱۱ و ۱۱۲ قانون، به آسیب‌های گوناگون اشاره شده و ضرورت تصویب "طرح جامع کنترل و کاهش آسیب‌های اجتماعی" با توجه ویژه به پیشگیری از اعتیاد به مواد مخدر مورد تاکید قرار گرفته است. در این برنامه همچنین بر لزوم توجه به "سرمایه اجتماعی" با توجه به نقشی که در کاهش آسیب‌ها دارد تاکید شده و دولت موظف گشته پس از ارزیابی و مطالعه هر دو سال یک بار گزارشی از وضعیت سرمایه اجتماعی ارائه کند اما متأسفانه هنوز هیچ گزارش رسمی در این زمینه انتشار نیافته است.

زمینه‌های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی

آسیب‌های اجتماعی، زمینه‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مختلفی دارند؛ نسل اول آسیب‌های اجتماعی به صورت موردی رخ داده همه‌گیر نبوده و بیشتر در ساخت جامعه سنتی شکل گرفته است اما نسل دوم این آسیب‌ها که پس از دهه چهل و گذار جامعه ایرانی به تجدد خاص دوران پهلوی دوم شکل گرفته بیشتر به صورت زنجیره‌های دوگانه مثل سرقت - اعتیاد و با شیوع بیشتر در میان مردان و در سطح محدود محلی بروز کرد. نسل سوم آسیب‌های اجتماعی ایران، محصول عوارض افزایش سریع جمعیت و بویژه دوران جنگ و بحران‌های سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ملی و حتی جهانی شدن است که صورتی پیچیده و چند زنجیره‌ای دارند و در میان مردان و زنان، کودکان و نوجوانان و در سطح ملی و فراتر از مرزهای ملی

شیوع دارند. نمونه واقعی آن را می‌توان در پدیده‌های پیچیده و به هم پیوسته فقر، اعتیاد، فحشا، اینز و... مشاهده کرد.

واقعیت‌ها و شاخص‌ها

واقعیت‌ها و شاخص‌ها نشان می‌دهند جامعه امروز ما در معرض مخاطرات و تهدیدهای جدی در زمینه آسیب‌های اجتماعی قرار دارد. مهم‌ترین آسیب اجتماعی امروز ایران، بحران فروریزی اخلاق و اعتماد اجتماعی است. بر اساس طرح پیمایش ملی ارزش‌ها و نگرش‌ها، در محور احساس عدالت ۸۰/۶ درصد از مردم، پول و پارتی را برای احقاق حق ضروری دانسته‌اند و فقط ۸/۳ درصد به اجرای مسولوی قانون اعتقاد داشته‌اند. در این پژوهش، سایر شاخص‌ها از جمله امید به آینده، قبل اعتماد بودن و یا منصف بودن سایر افراد جامعه نیز در وضعیت نامطلوبی قرار داشته‌اند. رواج و رسمیت یافتن دروغ در مناسبات فردی و اجتماعی، سوءظن، فردگرایی و تضعیف بنیان‌های اجتماع، تظاهر و ریا، قانون‌گریزی، رابطه‌گرایی، عوام‌زدگی و عوام‌فریبی، تملق و گزافه‌گویی، شعارزدگی و... نشانگر بحران اخلاقی و فقدان اعتماد در جامعه ماست.

چالش‌ها و راهبردها

سطح پایین آگاهی جامعه، ضعف نهادهای عمومی و ناکارآمدی ساختارها و سیاست‌های جاری، از مهم‌ترین چالش‌های پیش روی گسترش آسیب‌های اجتماعی در ایران است. در چنین شرایطی، غلبه نگرش سیاسی و ایدئولوژیک و کتمان و کوچک‌نمایی و یا مبالغه و بزرگ‌نمایی آسیب‌ها از سوی مسئولان و نهادهای مسئول، هر گونه سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی را دچار اختلال کرده و نگاه منفی نسبت به آسیب‌دیدگان،

موجب غفلت بیشتر از آسیب‌پذیران نیز شده است. راهبردها و راهکارهای موثر برای کنترل و کاهش آسیب‌های اجتماعی؛ باید در سه سطح خرد (متناسب با ویژگی‌های فردی آسیب‌دیدگان)، سطح میانی (نهادهای اجتماعی مانند خانواده، مدرسه، دستگاهها و نهادهای مسئول و سازمان‌های غیر دولتی) و در سطح کلان (سیاست‌های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی) مورد توجه واقع شوند. در مدیریت آسیب‌های اجتماعی، بویژه باید بر نقش حساس و تاثیرگذار نهادهای مردمی و سازمان‌های غیردولتی (NGO) از نظر تعامل و همکاری با دولت و توانمندسازی و تجهیز جامعه و اقشار آسیب‌پذیر تاکید کرد.

تاسیسی "موسسه رحمان"

با توجه به این واقعیت‌ها، موسسه رحمان به همت جمعی از دانشگاهیان، جامعه‌شناسان و صاحب‌نظران مسائل اجتماعی و فرهنگی و برنامه‌ریزی توسعه، با نگاه و رویکردی علمی در سه زمینه کمک به "رشد" جامعه، "حمایت" از آسیب‌دیدگان و "آندیشه" در آسیب‌ها، به عنوان یک موسسه نیکوکارانه و غیردولتی تاسیس شد. اهداف این موسسه بر اساس سند چشم‌انداز ده ساله آن، عبارت است از:

- کمک به ارتقای اخلاق در جامعه؛
- شناسایی و رفع موانع پیش روی عزت نفس و کرامت انسانی؛
- کمک به گسترش عدالت و سرمایه اجتماعی؛
- ایجاد و تقویت شبکه‌های اجتماعی؛
- کمک به تقویت وفاق و انسجام دینی و ملی؛
- کاهش آسیب‌ها و سالم‌سازی محیط اجتماعی؛
- مبارزه با فقر، تبعیض، خشونت و قانون‌گریزی.

ماموریت‌های موسسه رحمان برای نیل به این اهداف عبارتند از:

۱. توانمندسازی جامعه در برابر آسیب‌ها از طریق:
    - انجام پژوهش‌های کاربردی؛
    - کاربردی کردن نتایج پژوهش‌ها و ارائه راهکارها؛
    - اطلاع‌رسانی موثر برای افزایش آگاهی عمومی؛
    - تبیین مسائل اجتماعی به منظور آموزش؛
    - ارتقای ظرفیت‌های اجتماعی و ایجاد شبکه‌های مدنی.
  ۲. انجام اقدامات حمایتی و دفاع از حقوق آسیب‌دیدگان از طریق:
    - شناسایی و بهره‌گیری از راهکارهای قانونی؛
    - برگزاری کارگاه‌ها و دوره‌های آموزشی؛
    - کمک به انجام فعالیت‌های اجتماعی، فرهنگی و هنری؛
    - تدوین و انتشار کتاب‌های نشریات و لوح‌های فشرده؛
    - رویکردهای موسسه رحمان به این شرح است:
      - زمینه‌سازی، ترویج، حمایت؛
      - علمی، محققانه و کارشناسانه؛
      - پیشگیری و آینده‌نگری؛
      - بومی‌سازی دستاوردها و تجربیات جهانی؛
      - مشارکت‌جویی با تکیه بر همیارهای مردمی.
    - اولویت‌ها و برنامه‌های تصویب شده در هیات امنای موسسه رحمان نیز به شرح زیر است:
      - بیکاری و اشتغال؛
      - اوقات فراغت؛
      - فقر و حاشیه‌نشینی؛
      - مبارزه با اعتیاد؛
      - سلامت روان.
- * استاد دانشگاه علوم پزشکی تهران و رئیس هیات امنای موسسه رحمان